

Boris Schönbeck:
Stad i förvandling
 Uppbyggnadsepoker och rivningar i svenska
 städer från industrialismens början till idag
 Byggforskningsrådet, Stockholm
 T16:1994

En humanistisk syn växer fram

"Stad i förvandling – uppbyggnadsepoker och rivningar i svenska städer från industrialismens början till idag". Så lyder den föredömligt informativa rubriken på Boris Schönbecks stora arbete om värderingsbrytningarna kring vår stadsmiljö. Det är en välkommen sammanställning av en komplicerad och fortfarande pågående utveckling.

"Det är svårt att sammanfatta en historia innan det finns en historia", står det i författarens förord. *Stad i förvandling* presenterar en imponerande forskningsinsats. Skildringen är oerhört engagerad och innehållsrik.

Författarens engagemang ger både urvalsprincip och tendens. Maktfördelningen i samhället, uttryckt i styrmedel och förändringsinitiativ, utgör skildringens huvudlinje. Det finns också en genomgående utvecklingsoptimism kombinerad med ett starkt engagemang för bevarande. Slutkapitlet handlar om människor och kultur i stadsförnyelsen. De värden författaren under hela sitt liv har kämpat för har småningom vunnit respekt också hos jurister, tekniker och ekonomer, specialister med ett snävare synsätt.

Vårt behov av en levande historia är idag en självklarhet. Det har det inte alltid varit. Boken skildrar resultatet av en framgångsrik kamp för ett humanistiskt synsätt. "Vill vi förstå vad som finns kvar, kanske i syfte att vårda, restaurera och komplettera, ja, då måste vi veta från vilken bakgrund och helhet som de olika fragmenten härstammar," – säger Schönbeck.

Medan ett gammalt hus under den första efterkrigstiden ofta betraktades som ett utvecklingshinder och som ett minne från ett ont förgånget som man helst ville glömma, har en ny generation vuxit upp med en annan nyfikenhet på det förflutna och de lärdomar vårt arv har att förmedla till framtiden.

Skildringen tar sin början i de staketomgärdade småsamhällen som skildras i Gustaf Liunggrens atlas över Sveriges städer från 1853 – egentligen stora byar till vilka lagts skrånas verksamheter och en hårt reglerad handel. Det är samma miljö som skildrats i Gregor Paulssons *Svensk stad* med exempel från Örebro. Boris Schönbeck lägger samma sociala perspektiv som Paulsson.

Det är en naturlig utgångspunkt för en skildring som i lika grad skildrar samhällets som bebyggelsemiljöns utveckling.

Boken har tre huvuddelar: "Historia och förutsättningar", "Steg i förvandlingen" och "Alternativens väg".

Den första delen, "Historia och förutsättningar", utgår från tiden före 1850 och skildrar den våldsamma förändring 1874 års byggnadsstadga innebar: nya, ofta schematiskt formade planer lades över en äldre, gles bebyggelse. Där utvecklingen var svag kunde resultatet bli något enstaka, udda skandalhus. Där trycket var större kunde hela stadsdelar skatta åt förgängelsen.

Både hög- och lågkonjunkturer medförde påfrestningar på bostadsmarknaden. I kristiden kring 1920 föddes nödbostäder och hyresgästsamverkan. Funktionalismens och efterkrigstidens sociala och estetiska konturer dras upp i koncentrerade och väl illustrerade avsnitt. Men författarens betoning ligger på det kapitel som har titeln "Mål, makt och lag", där han tecknar den administrativa struktur, de sociala mål och de legislativa medel som styrte den dramatiska urbaniseringsprocessen.

Regleringen av Nedre Norrmalm i Stockholm demonstrerade alldeles påtagligt den värdegemenskap i stadsbyggnadsfrågor som kännetecknade de tunga politikerna, topptjänstemännen och kapitalets främsta företrädare på 1950- och 1960-talen. Någon respekt för befintliga konstnärliga värden hade man inte. Inte heller avslöjade förslagen några djupare känslor för människors behov av minnen, rötter och tidssammanhang. Bilden visar rivningslandskapet från gamla Konstfack. Foto Jan Delden/Pressens Bild (s. 112–3).

I arbetets andra del, "Steg i förvandlingen", inriktas sökarmen på saneringsprocessen. Självregeringens princip, som i lyckliga fall kunnat leda till nyanserade komplement och mjuk kontinuitet skildras tämligen kritiskt. Kanske efterlyser den nyfikne läsaren här en närmare analys av vilka faktorer som lett till goda respektive dåliga resultat. "Man bör givetvis inte okritiskt tillämpa mönstret från 1800-talets rutnätsstad men ändå beakta den sammanhållande verkan för stadsbilden som detta möns-

ter hade", påpekar författaren. Den dramatiska skillnaden mellan våra båda stadsbyggnadstraditioner noteras visserligen, men de stora exploateringsökningarnas skuld till tidsmässig diskontinuitet och söndertrasade stadsbilder både i slutet och öppen stadsmiljö borde kanske ha understrukits starkare.

Trots författarens heta engagemang i stadsförnyelsefrågorna strävar han genom hela framställningen att ge en så vitt möjligt objektiv bild av utvecklingen. Det överflödande rika

stoffet gör boken till en ovärderlig nyckel- framställning för den som söker få en överblick över de många initiativ som styrts saneringsprocessen. Särskilt värdefullt är att boken skrivits från Göteborgs horisont. Den initierade och informativa stockholmsskildringen får därmed distans och sätts in i ett större sammanhang.

Ovärderlig är också den breda skildringen av provinsstädernas omvandling. De många rivningsbilderna summeras till en skakande skildring av en förändringsprocess som med de bästa uppsåt som utgångspunkt tävlade med den förödelse kriget hade åstadkommit i våra grannländer.

Boris Schönbeck ger ett intressant facit till Bostadssociala utredningens rekommendationer. Ett belysande exempel är Norrköping. Kartan över centrala Norrköpings rivningsområden jämför han med de kartor som publicerades efter andra världskrigets slut för att visa de allierades bombningar av tyska städer. Byggnadsförbud följdes av förslumning och rivning men endast i begränsad utsträckning av nybyggnad. Fortfarande ligger stora delar av Norrköpings innerstad öde.

Arbetets tredje del, "Alternativens väg", söker inledningsvis ge en ombyggnadens historia. Författaren påpekar svårigheterna att få ett grepp om den äldre statistiken, framför allt när

Möjligen chockeras betraktaren mest av att många av de nya byggnaderna är så uppenbart fula. Överst kv. Glädjen i Sundsvall före förnyelsen. Nedan samma fastighet efter förnyelsen. Båda byggnaderna framhäver sin betydelse i gatan. Den äldre genom en rikt artikulerad fasad (bottenvåningen ombyggd). Den yngre genom storleken som framhävs av den uttryckslösa monotonin i fasaden. Foto från Sundsvalls museum samt KFUM.

det gäller den successiva styckningen av större lägenheter i mindre som tidiga ombyggnader ofta gällt. Ombyggnad för nya verksamheter och byten till en tidsenligare fasad hör också till de vanliga ombyggnadsverksamheterna. I skildringen av ombyggnadsdebatten kanske Ingrid Johanssons och Olof Thunströms bok *Ombyggnad* från 1955 borde betonas starkare, särskilt som dess principer tillämpade på kv. Amerika i Helsingborg redovisades på H55. Nu dominerar göteborgsutvecklingen starkt, och med all rätt, eftersom det var här ombyggnadsdebatten skärptes.

Referatet av ombyggnadsutvecklingen förs fram till dags dato med varsam ombyggnad som en ljus slutvinjett. Det sista kapitlet rubriceras "Människor och kultur i stadsförnyelsen". I detta behandlas närmast parentetiskt byggnadsminnesfrågan och dess legislativa stöd genom åren. Tonvikten ligger här som i framställningen i övrigt på skildringen av de opinioner som drivits fram av de våldsamma stadsförnyelseingreppen under efterkrigstiden. "Demokratins idéer skall vara vägledande" rubriceras denna skildring.

Framställningen avslutas av några kortfattade slutsatser: Den historiska forskningen måste bilda grund för samhällsplaneringen, som under senare år börjat utnyttja metoder som är varsamma mot människor och miljöer. Varje område måste lära känna sin särart och leva vidare på sina egna villkor. Att bygga upp ett

boendeinflytande är önskvärt men svårt. Det gäller att försvara de framsteg som trots allt gjorts – genom upplysning och utbildning i alla led.

Det är slutsatser som man idag i breda kretsar antligen är beredd att ställa upp på. Som ett led i den upplysningsverksamhet som ständigt måste fortgå utgör *Stad i förvandling* ett tungt vägande inlägg. Boken är bräddad av kunskap och långt ifrån lättläst. Som sammanfattande kursbok har den sin givna plats i undervisningen för arkitekter och bebyggelsehistoriker. Det är ett på många sätt imponerande arbete som man ständigt kommer att få anledning att återvända till om man har det minsta intresse för de processer som styr stadsmiljöns förändringar.

John Sjöström
professor vid Konsthögskolans arkitekturskola
Stockholm

Den goda stadsgatan Om gestaltningen av gator

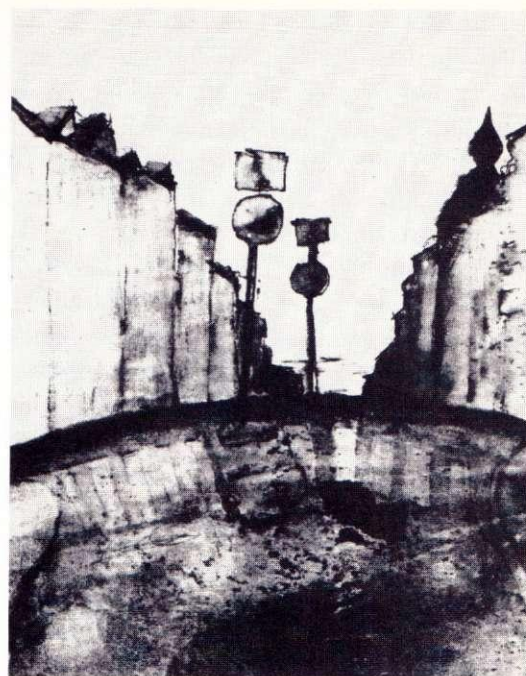
Red.: Sture Balgård

Konsthögskolans arkitekturskola 1994

Stadsbyggnad och förhandlingskonst

Vad skall man göra för att vinna gaturummet åter? Bilda gatugrupper! manar Konsthögskolans Arkitekturskola. Bilda arbetsgrupper för att återge gatumiljön i våra städer karaktär och atmosfär, liv och skönhet. Samla de tekniska verken, handel, näringsliv, kulturliv och föreningsliv i en fast planeringsgrupp i varje kommun. På så sätt kan en helhetssyn växa fram i det programarbete för gatuutformning som man föreslår som huvuduppgift för gruppens arbete. Olika särintressen får då sina rätta proportioner och kan samordnas i en fungerande gatumiljö inte bara funktionellt utan också estetiskt. Som lärobok i arbetsgruppen kan *Den goda stadsgatan* tjäna, föreslår man och vill dela med sig av det man lärt under Arkitekturskolans elevprojekt i Byggnadskonst läsåret 1991/92. Det är framför allt det estetiska problemet som studerats i projektet. Man har koncentrerat sig på utformningsfrågorna, och presenterar dem i en läsvärd, rikt illustrerad bok med Sture Balgård som redaktör. Hans vällovliga bevaringsmission lyser igenom och man känner väl igen tonen från hans tidigare appell *Nya hus i gammal stad*.

Boken är mycket trevligt upplagd i fristående uppsatser redovisande de olika studiemomenten, deras resultat och de reflektioner elever och lärare gjort under och efter studierna. "Sedan antikens dagar har gatan varit en självklar utgångspunkt för byggandet i varje tätort" påpekar man i sitt företal och efter den poetiska prologen med beskrivningar av vandringar i några kvarter på Söder återkommer det historiska perspektivet i en rad kapitel. I "Gatan formar stadsmiljön" redovisas gatans

Bondegatans höjdpunkt innan den vänder nedåt mot öster. (S. 15.)

utformningshistoria från Babylon till, som författaren hoppas, modernismens parentes. Efter att ha talat om den babylonska gatan och gatan i Pompeji går man vidare genom att besöka och analysera gator från 1600-talet och framåt i Stockholm, Köpenhamn och Berlin. Den historiska översikten kopplas till tidens idébakgrund och här är väl analysen något mager, men uppslaget är vällovligt och det skulle vara intressant att se resonemanget utvecklat på samma sätt som byggnaders gestalter ofta, som till exempel hos Erik Lundberg, analyseras utifrån tidens idéer. Angående nutidens stadsbyggande konstaterar man att "det materiella och rationella i människans värld har fått en oförtjänt stor plats".

Man försöker definiera fenomenet gata. "Vad är en gata" frågar man sig och gör först en språklig analys, enkel, mest som en påminnelse om den gemensamma upplevelse som finns uppenbarad i språket. Sedan berättas om allt som behövs för att upplevelsen "gata" skall vara förhanden. Här talas om gaturummets krav på mått och proportioner, på liv och rö-

relse, trafik och dofter. Den intressantaste diskussionen berör gatans livstid, hur en gata förändras över tid med bibehållen form och hur den slutligen dör om trafiken försvinner. Men man kan få liket att röra sig igen. Gatan kan uppväckas från de döda om formen är kvar.

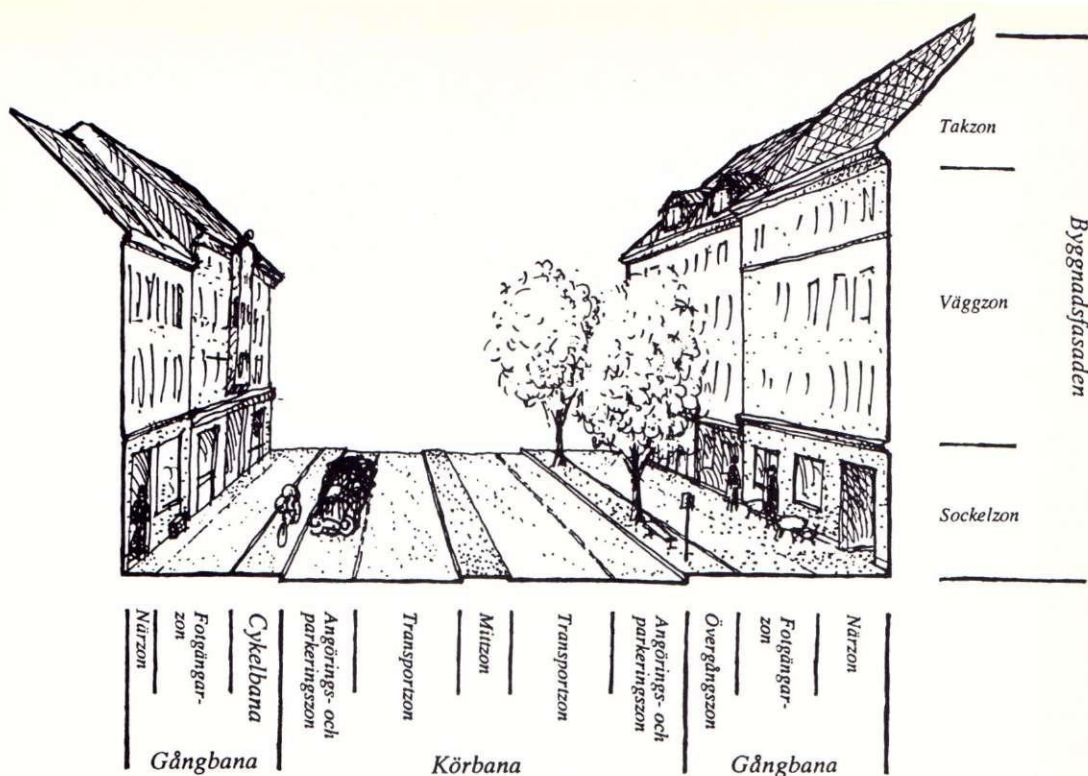
I avsnittet om den svenska stadsgatan berättas en annan historia. Här får vi den svenska byggnadsstadgans och planeringsmetodikens resumé. I byggnadsstadgan från 1874 behandlas utformningen av gatan och bl. a. fanns bestämmelser om hushöjd i förhållande till gatubredd (hushöjd = gatubredd + fem fot). För t. ex. Härnösand heter det 1878 att "Hvarje tomt bör först bebyggas så, att boningshus uppföres längs åt gata, och må för den skull gavvel af huset ej sättas emot densamma." Denna regel om byggande med långsidan mot gatan och undvikande av gavlar är en av de starkast karaktärsskapande egenskaperna hos den svenska gatan skriver man, och vidare: "Tomtegarare vare skyldig att, på sätt Byggnadsnämnden bestämmer, med löfträd plantera sina tomter utefter gata och gränd å den del därpå, som är obebyggd. Häckar af barrträd må ej anläggas". "Det var lövträden som stod för kultur och odling och hörde hemma i staden", kommenterar man.

Författaren konstaterar att bestämmelserna förutsatte en samsyn vad gällde stadens skönhet och anseende. "Det gemensamma ansvaret för den offentliga miljön gav rätten att påverka de enskilda byggnadernas form." Men har det gemensamma ansvaret för den offentliga miljön upphört? Varför är våra planbestämmelser sådana att vi inte blir nöjda med den stads- miljö som genereras?

En stadsgatas utveckling studeras i kapitlet "Stadens skikt av gamla gator". Här konstaterar man vikten av att kunna avläsa historien. Bevarandeivern är stor vad gäller stadens äldre bebyggelse men "gatan själv är någonting vi glömt att bevara". Som exempel studeras Skellefteås utveckling. Staden är landets sista helt och hållet nygrundade stad från 1845. Man studerar Nygatans utveckling från 1890–1990

från grusad, trädbevuxen gata med blandat innehåll över asfalterad trafikgata (1940) till plattbelagd, helt med affärer omgiven gågata. Även Kanalgatans utveckling från lummig strandesplanad till trafikled med målade körytor och vägbelysning analyseras. Utanför P. O. Hallmans trädgårdsstad från 1905–06 och Albert Lilienbergs från 1920 ligger sedan 1950–70-talens stad med upplösta gaturum. Gatorna är "odefinierade" och byggnaderna hänger inte ihop med gatan på grund av för stort avstånd och sekundär bebyggelse, parkeringsytor m. m. mellan hus och gata. Trots att husen är "bra exempel på 50-talets bostadsarkitektur" är inte miljön tillfredsställande. En stadsplan från 1991 söker åter sambanden mellan hus och stad. "Problemet med bilavgaser angrips här med krav på katalysatorer och inte med skyddszoner. Inte heller bullret kräver stora skyddszoner utan klaras av med fleglasfönster". Författaren konstaterar att "Ett primitivt skede i samhällsplaneringen är på väg att avlösas av en medveten vägning mellan önskade miljökvaliteter och möjliga tekniska lösningar". Kapitlet leder fram till en appell: Bevara hela gatan! Låt gatans beläggning, möbler och belysning vara kvar så att vi kan läsa av historien. "Låt det märkas att man rör sig genom olika tiders stadsbyggnadsideal, inte bara nutidens".

Efter denna flerskiktat historiska överblick över gatan som form och livsrum övergår man till att i handboksform gå igenom hur den goda stadsgatan skall återupprättas. Inledningsvis konstateras att "Gatans karaktär har sitt ursprung i funktionen som kommunikationsstråk". Biltrafiken har sedan 60-talet blivit för dominerande på gatan, skriver man men konstaterar sedan att "Samtidigt är blandtrafiken något av gatans signum. För att kunna samsas i gatan krävs lägre hastigheter, dvs. sämre framkomlighet för biltrafiken. Det är också bättre att gaturummets utformning ger anvisning om lämplig hastighet än att fylla gatan med en snårskog med skyltar och signaler som inte åtlyds. Det underlättar också för personer med nedsatt orienteringsförmåga."

Gaturummet har zoner med olika förutsättningar. Särskilda krav kan ställas på varje del av gatan och sammanvägningen till en helhet måste vägledas av en klar gestaltningsvilja. (S. 74.)

Vad gäller gatans planering påpekar man att "Särskilda krav kan ställas på varje del av gatan och sammanvägningen till en helhet måste vägledas av en klar gestaltningsvilja". Man går sedan in på gatans zoner: gångbanan, cykelbanan, körbanan, dimensionering av ytbehov samt byggnadsfasaderna. Bland annat påpekas att om cykelbanan är placerad på trottoaren bör den "vara mycket smal även om den är dubbelriktad. Det håller hastigheten nere. Det smala stråket markerar för cyklisten att cyklar inte har prioritet." En cykelbana i körbana bör däremot ha ordentlig bredd och bör utformas efter cyklistens sätt att röra sig i trafiken, anser författarna. Se här ett samvägt betraktande i stället för att rulla ut en fastställd norm som inte passar riktigt bra någonstans.

På samma sätt går man sedan igenom gatans beståndsdelar; gatans golvbeläggningar, träd och planteringar, gatumöblerna, belysning och byggnader. För varje moment når man via

de tidigare studerade förebilderna och resonemang av önskade upplevelsekvalliteter fram till en rekommendation för utformningen. Slutligen presenteras en serie gatutyper "för en medelstor stad". Här har eleverna tillämpat sina vunna kunskaper och ritat igenom gatu-sektioner och markbeläggningsplaner på ett sätt som borde göras i varje detaljplan.

Boken har en lustig blandton av eftertänk-samma studier och handfasta rekommenda-tioner i handboksstil. Värdet för arkitektkolle-gorna ligger främst i den första delen medan den senare delen med mönster för gatuutform-ning kan komma till nytta i debatten i de tek-niska nämnderna och i samråd med allmänhe-ten. Författarnas – eller är det Sture Balgårds? – preferenser för 20-talsklassicismen som ideal-miljö lyser hela tiden igenom och är också fullt förståelig. Men intrycket av programskrift för-tar ändå något av respekten för de framförda förslagen. Respekten för Konsthögskolan som

orädd försvarare av arkitekturprofessionens kunskapsinnehåll och förfaktare av ett gemensamt kunskapsarv förstärks däremot och många av de rekommendationer, som boken ger finns i handböcker av liknande slag från andra tider. Varför behöver då detta upprepas nu? Vad är det som har fått Konsthögskolan att rekommendera en återgång till ordningen?

Författarna skyller eländet på modernismen. Modernismens formspråk står inte högt i kurs och i ett avsnitt man kallat "Upplevelsen av gaturummet" menar man att de gamla stadsgatorna är överlägsna på grund av "deras rikare form, större anpassbarhet och bättre miljökvaliteter". Men felet med modernismen ligger, enligt min mening, inte på formsidan. Dessutom kan man knappast påstå att stadsgatan i rutnadsstaden är särskilt formrik. Vill vi ha formrikedom har modernismen övertagit med sin frihet i kompositionen. Men det är inte formrikedom vi skall sträva efter. Nej vad vi skall sträva efter är en *passande* form. Hur uppkommer då stadens former? Endast sällan är de numera resultatet av en medveten konstnärlig handling. Modernismen genererade inte endast nya former för stadens rum och byggnader utan även nya modeller för stadens förvaltning. Bilden av den moderna förorten är också bilden av ett specialiserat och sektoriserat samhälle där varje aspekt utreds var för sig och varje nämnd optimerar målen inom sitt ansvarsområde. De olika delmålen är sedan ofta omöjliga att förena och resultatet blir en uppdelning av marken i revir med åtskiljande impediment eller barriärer.

Författarna föreslår gatugrupper med ingående intressenter för att lösa samordningsproblemen. Men när de enligt författarna förebildliga gatorna gestaltades fanns inte uppdelningen i specialiserade ansvarsområden med egna nämnder. En nämnd med ett ansvarsområde och en budget arbetar alltid för optimering av sina ambitioner och för standardisering av lösningar inom sitt förvaltningsområde. Gatan blir med kommunernas nuvarande organisation alltid en förhandlingslösning där nya idéer skrämmer och där det är svårt att lösa ansvarsfrågan mellan politikerna. Vill man ha en helhetssyn på gatumiljön och en sammanvägning av de svåra frågorna om liv och rörelse, buller och trafikolyckor, kollektivtrafikens framkomlighet, handelns överlevnad, de boendes behov och det offentliga livets övergripande karaktärsskapande betydelse bör man återgå till *en* teknisk förvaltning för stadsbyggnad, fastigheter, trafik och parker. Det är sambanden som gör gatan, sambanden liv-stad, hus-mellanrum, material-funktion. Det är dessa samband som i dag fattas såväl i de moderna förortsområdena som i innerstädernas sönderkörda stadsrum. Samarbete är nog bra men förhandlingslösningar blir oftast urvattnade och idéfattiga och de komplexa samband som ger gatan karaktär uppkommer inte genom samråd. Förhandlingskonst är inte tillräckligt – här behövs stadsbyggnadskonst.

Inger Bergström
arkitekt, Formlära,
Chalmers tekniska högskola, Göteborg

Bertil Rolf:

**Profession, tradition och tyst kunskap
en studie i Michael Polanyis teori om den
professionella kunskapens tysta dimension**

Nya Doxa. Lund 1991

Lundafilosofen Bertil Rolf har skrivit *Profession, tradition och tyst kunskap*. Det är i huvudsak en bok om filosofen Polanyi och hans filosofiska tankar. Det är också en bok om kunskap, kunskapens gränser och vetenskapligt arbete i vår tid. Mina synpunkter på boken och det jag har kommenterat är färgat av mina egna frågor om skapande handlingar i en komplex tillvaro. En av frågorna som jag som lärare och forskare i ämnet designteori haft anledning att reflektera över, är relationen mellan utbildning och inläring å ena sidan och praktisk handling å den andra. Min bedömning av det filosofiska hantverket är således amatörmässigt. Jag har funnit mycket av Polanyis kunskapsfilosofi i Rolfs tolkning som rimligt och fruktbart i sökandet efter modeller för praktisk handling inom design och innovation.

Bokens syfte är att granska Polanyis filosofi med utvikinngar till den diskussion som förs i samhället. Det ideal som positivismen medfört håller på att förblekna och pendeln slår nu över till det som brukar inordnas under tyst kunskap. Rolf använder Polanyis tankar som medel att föra fram sin egen övertygelse om behovet av en djupare förståelse för tradition och kultur i debatten och att kunskap måste förankras i samhällets institutioner för att inte avhumaniseras. Samtidigt varnar Rolf för en naivitet som får pendeln att svänga över till förtrogenhetskunskap, dvs. praktisk kunskap som är sig själv nog och undandrar sig den filosofiska dynamikens pendling för och emot. Ett tag till gäller marknadens återkopplingsystem men efter dessa blinda mekanismer som den enskilde inte kan överblicka, kommer vi att stå inför väsentliga val och beslut: Hur skall vi skapa balans mellan fakta och känsla och ge en mening åt människan i det postpostmoder-

nistiska samhället. Rolf söker med hjälp av Polanyis filosofi en syntes mellan det kliniskt vetenskapliga och den kunskap som är förankrad i tradition, kultur och samhälle.

Boken är utplagd i 16 kapitel som behandlar centrala begrepp i Polanyis filosofi. Rolf säger att hans avsikt är att klargöra begreppen "tyst kunskap", "personlig kunskap", "praktisk kunskap", "tradition" och "reflektion" med hjälp av de tankeredskap Polanyi utvecklar. Boken följer en linje från det individuella, dvs. personlig och praktisk kunskap, till en diskussion om Polanyis idealsamhälle. De intellektuella redskap som Rolf använder är enligt honom själv: "Presentation, analys, jämförelse och kritik" (s. 15). Rolf lägger stor vikt vid begreppet tyst kunskap och har för den skull ägnat kapitel 4 åt att diskutera den tysta kunskap som Polanyi avser och den som Wittgenstein menar. Boken gör här en stilkantning, då Rolf här recenserar den forskning som ALC bedriver inom datautveckling med utgångspunkt från Wittgensteins begrepp "det osägbara". Denna del är en häftig polemik mot det som Rolf menar är ovetenskapligt arbete. Inslaget avviker från bokens stil i övrigt men ger samtidigt en relief åt Rolfs tankar om den tysta kunskapen och den problematik som Wittgensteins osägarhetsdoktrin innebär. Rolf använder också en rad andra filosofer som jämförelse, bl. a. Karl Popper, Thomas Kuhn, Donald Schön, Max Weber, Michael Oakeshott m. fl. Denna bok förefaller mig vara ett viktigt och värdefullt inlägg i diskussionen om kunskap och vetenskapliga metoder, nu när tyst kunskap vinner terräng på den teoribase- rade kunskapens bekostnad.

För att orientera mig har jag försökt sätta upp några stolpar om bakgrunden till den kunskapsfilosofiska kursen, som idag förs på universitet och högskolor. Stolparna representeras av ett antal tänkare som delvis finns med i Rolfs bok och därför är en del av innehållet, dock i min egen tolkning. När jag läser Rolfs bok erinrar jag mig en historia som filosofen Bertrand Russel har skrivit i en essä om

värdet av skepticism. I essäns inledning berättas följande om greken Pyrrhon, (grundaren av pyrrhonismen, vilket var det gamla namnet för skepticism): Pyrrhon gjorde gällande att vi aldrig vet tillräckligt mycket för att kunna vara säkra på att ett visst handlingsätt är klokare än ett annat. När han en gång i sin ungdom en eftermiddag tog sig en promenad, fick han se sin lärare i filosofi (hos vilken han hade insupit sina principer) sitta fast med huvudet i ett dike, oförmögen att ta sig loss. Efter att ha betraktat honom en stund, promenerade han vidare, då han ansåg att det inte fanns något tillräckligt skäl att tro att han skulle göra någon nytta genom att dra loss gubben. Andra, som var mindre skeptiska, räddade honom och klandrade Pyrrhon för hans hjärtlöshet. Men hans lärare, som var trogen sina principer, berömde honom för hans konsekvens.

Bertrand Russel skrev filosofiska essäer för att förbättra sin ständigt dåliga ekonomi. Dessa "försök" räknas inte till Russels stora filosofiska insatser men samtidigt kan man ana hans anfäktelse av wienmanifestet – som delvis kan sägas vara hans eget påfund – att all sanning skulle vila på vetenskapligt grundade teorier och det övriga skulle betraktas som metafysik (se nedan). Resultatet av en sådan bild av verkligheten omsatt till vardagen blir absurd, ty det som är väsentligt i människans vardagstillvaro är knappast vetenskaplig eller argumenterad sanning. Polanyi utesluter inte vetenskapliga metoder, men försöker förena objektiv och subjektiv kunskap.

Charles Darwin lägger 1984 fram sin evolutionsteori, som ger en ny syn på världen. Livet har skapats genom en utveckling i konkurrens med andra. Teorin stöds av en mångfald iakttagelser och har inte låtit sig falsifieras. Darwins teori kan ifrågasättas i detalj, men i väsentliga drag kan man inte gå runt den. Vetenskapsfilosofen Thomas Kuhn kallar en "ny" syn på världen för ett paradigmskifte. Med paradigm menar Kuhn kortfattat ungefär gemensamma oskrivna spelregler, som samlar ett forskarkollektiv kring en bestämd problem-

lösande vetenskaplig praxis. När tillräckligt många anomalier uppdagas inom paradigmet kan en ny bild av världen komma till. Forskare uppehåller sedan den nya världsbilden och lappar i skarvarna tills det inte håller längre och det åter finns skäl för en ny helhetssyn, ett nytt paradigm.

Valet av paradigm tycks vara ändamålet för rätt handling eller handlingsteori. Ett paradigm är en aspekt på världen. Detta tycks även gälla i den "lilla världen", nämligen att val av tolkning är ändamålsenlig, dvs. att världen inte är en möjlighet utan flera. När vi t. ex. sätter ut hus på en tomt är världen platt, den krökta ytan är praktiskt försumbar. Men när vi navigerar på havet är jorden av praktiska skäl ett klot. Kuhns idéer är i sig själv ett paradigm, ty den visar att världen är mångtydig. Tillvaron är alltså summan av aspekter som vi byter efter ändamål, det är resultatet som räknas. Kuhns paradigm och hans syn på världen är inte okontroversiellt. Paradigm har sin motsvarighet hos Polanyi i begreppet *referensram*.

Darwins "paradigm" har trängt tillbaka själen, det som filosofen Gilbert Ryle kallar "spöket i maskinen" som handlingens regissör; kunskap och handling tenderar bli samma sak. Handlingens resultat är kunskapens mått. Evolutionsteorin lär att utveckling sker i små steg. Den fråga som nu aktualiseras är: När blev vi människor? Det som tidigare var själ och ande har med tiden kommit att kallas exempelvis "kärna", "struktur", "fundament", "djupgrammatik", ett slags medfött mönster som är artypiskt. Föreställningen om vårt inre har gått från "vit rök" (ande) till analogier motsvarande frukt, system, byggnad, språk. Något *är*, ty orangutangens artypiska kärna orsakar det ensamma livet i trädkronorna, medan människor alltid lever i kollektiv. Endast naturfakta kan förklara att människorna lever tillsammans. Det finns en medfödd tabula rasa som utgör arvet, som utvecklas eller missbehandlas. Människan är, liksom det samhälle hon skapar och som samtidigt skapar henne, en text som ständigt måste skrivas om. Men

texten skrivs med hjälp av förutbestämda regler.

Hur fundamentet, dess orsaker, innehåll och egenskaper är blir frågan i Darwins efterföljd. Freuds psykoanalytiska teorier är ett försök till svar. Traumatiska barndomsupplevelser gör oss till neurotiker, dvs. vi handlar tvångsmässigt och oförnuftigt. Poängen är att handling inte är något förnuftigt genomtänkt beslut, utan ett resultat av omedvetna processer i hjärnan, som vi inte vet om, ty de är undermedvetna. Vi är fångade i vår egna otillräckliga kunskap. Även om vi "tror" är vi ändå begränsade av samhällets dominerande värderingar. von Wright återkommer i ett antal böcker på senare år till vårt predikament att själva lösa den situation som vi befinner oss i. Han säger i *Vetenskapen och förnuftet*: "Jag har ingen stark tro på förnuftets seger, men kanske kunde min inställning kallas en bekännelse till förnuftet som ett hopp för människan".

I Wien samlades på 1920-talet en grupp filosofer och vetenskapsmän, den s. k. wienerkretsen, kring Moritz Schlick för att granska vetenskapens grundvalar. Resultatet skrevs i det s. k. wienmanifestet. Syftet var att förbättra samhället. Genom vetenskapliga metoder skulle en grund läggas för sanning och ordning. Metoderna, som bygger på analys av induktion och utveckling av deduktiva redskap, kallas för den logiska positivismen. Arbetet med vetenskapliga metoder som bygger på ett tydligt metodspråk och matematiska modeller utgör fortfarande den ideala vetenskapsmetoden och trots dess framgångar har "positivism" alltmer blivit ett förklenande uttryck.

Wittgensteins uttryck att allt som går att säga skall sägas klart (*Tractatus...*) använder manifestet som en utgångspunkt. Wittgenstein tog emellertid tidigt avstånd från deras uppfattning och menade att det som var väsentligt i livet inte kan sägas klart, medan wienerfilosoferna ansåg att det enda i livet av betydelse var sanning i den vetenskapliga betydelsen. De hade rakt motsatt uppfattning om det metafysiska. Wittgensteins och Polanyis filosofi har

nu medvind. Kursändringen anses börja ca 1930 med Gödel, som också tillhörde wienerkretsen och vars berömda teorem innebär att vi har kunskap som inte kan visas. En enhetsvetenskap är alltså inte möjlig.

Mot denna bakgrund vill jag belysa hur det vetenskapliga sanningskravet har undanträngt tilliten till oss själva, till vår "innersta kärna". Men i vår tid svänger pendeln över åt andra hållet och sanning kan legitimeras genom tro, känsla, religiösa upplevelser m. m. Det finns skäl att finna en väg mellan dessa skisserade förhållningssätt, ty annars är det öppet för godtycke inför framtiden. Detta gör Rolfs bok till ett väsentlig inlägg, ty Polanyi visar oss en sådan medelväg, där vetenskap kan förenas med det mänskliga. Polanyis teorier baseras på hans egna iakttagelser och problemupplevelser. Rolf säger att han finner de delar i Polanyis filosofi som ligger mellan samhällsvetenskap och kunskapsfilosofi som mest intressanta. Det är främst teorier om professionell kunskap och social kunskapsutveckling, som innehåller en djupare insikt än de i övrigt dominerande teorierna. Polanyis svar och hans sätt att ställa frågorna anser Rolf fruktbart. Rolf arbetar enligt honom själv, med presentation, analys, jämförelse och kritik som intellektuella redskap.

Det följande är ett sammandrag av några av bokens väsentliga och aktuella teman. Polanyis filosofi i Rolfs tolkning vilar på ett antal centrala begrepp som utgör bokens kärna, av vilka följande är väsentliga och aktuella i debatten om kunskap:

- personlig kunskap;
- tyst kunskap;
- praktisk kunskap;
- reflektion;
- professionell kompetens.

Polonayis ser det positivistiska vetenskapsidealet som fränkopplat den mänskliga individen, traditionen och det sociala systemet, och på så sätt menar han är det en avhumaniserad vetenskap. I stället utgår han från sitt begrepp, *personlig kunskap*, som han menar knyter samman individen med hennes kultur. Den är en med-

lare mellan mänskliga intressen och objektiv tankebyggnad och förenar individens känslor och erfarenheter med kunskap som utgör mänsklig kultur.

Polanyi föddes i Ungern 1891 och verkade som läkare under första världskriget. Han lämnade Tyskland när nazisterna nalkades, verkade som professor i Manchester i kemi och arbetade fram till sin död som en s. k. vild tänkare, dvs. hans tankar är främst egna iakttagelser i forskning och undervisning, vilket förklarar att tankarna står fria från den rådande tankevärlden. Detta är i sig själv ett intressant faktum. Han kan sägas vara en antipositivistisk tänkare och har därför inte varit tongivande under sina verksamma år, då positivismen dominerat. Han hade en nyanserad uppfattning innan tiden var mogen.

Det är ett klart ställningstagande mot det positivistiska, kliniska vetenskapsidealet, vars skepticism mot auktoriteter leder till en farlig nihilism. Polanyi vill med sin teori om *personlig kunskap* visa en väg tillbaka och för in detta begrepp som en idé för att peka på en funktion som styr en medelväg mellan vetenskaplig marxism och positivism. Genom personlig kunskap kan känslor och individuella upplevelser värderas och utvärderas integrerat med objektiv legitimitet. Vetenskapen är en kulturtradition som samhället bygger på, men den är inte bara logik och erfarenhet utan också estetik och vision. Personlig kunskap gör människan till kulturvarelse. Det individuella växelverkar med det kulturella och skapar ny kunskap, som berikar samhället. Det är bara i en kultur som människan får tillgång till de redskap, som vidgar förmågan till kunskap och estetik. Förnuft kan inte frigöras från tradition utan att undermineras och amoraliseras. Rolf kan avskilja tre sätt hur den personliga kunskapen fungerar i Polanyis filosofi nämligen:

1. Den fyller en funktion som medlare mellan det mänskliga och en intersubjektiv tankebyggnad. Individens känslor, upplevelser och intressen förenas på så sätt med det opersonliga.

2. Den gör människan till en kulturvarelse. Polanyi protesterar mot att människan reduceras till fysiologiska beståndsdelar. Kulturen utvidgar människans redskap för att skapa och förstå och ger henne ett särartat värde genom delaktighet i kulturen.
3. Den överbryggas en konflikt mellan tradition och förnuft, som är ett arv från upplysningstiden. Ett förnuft frigjort från tradition underminerar sig självt. Det moderna vetenskapsidealet avpersonifierar världen. Om ingen grund för moral och förnuft finns blir allt tillåtet.

Polanyis *tysta kunskap* är det andra begreppet som utsätts för närmare granskning. Rolf har för att visa begreppets komplexitet valt ett antal relaterade polära ordpar. Jag väljer de tio första ordparen av tjuugoåttan som exempel.

teori, formella metoder – erfarenhet
 abstrakt – konkret
 refererad – självupplevd
 stringent och irrelevant – vag men relevant
 specialiserad – diffus
 vetenskaplig – ovetenskaplig
 analytisk – syntetisk
 intersubjektiv – personbunden
 ord – handling
 opersonlig, oansvarig – moraliskt mogen
 osv.

Rolf hävdar att när vi talar om tyst kunskap avser vi högerfaktorerna (i boken finns fler exempel). Men verkligheten är mer sammansatt. Vänsterfaktorerna är starkare förändringsfaktorer än de högra. De vänstra står för demokrati, rationalitet, marknad m. m., medan de högra förknippas med tyst kunskap och anger tradition, högkultur, humanism och värdegemenskap. I ”artiklar och festtal” vinner den högra terräng på bekostnad av den vänstra, anser Rolf: Vinden blåser åt höger och ALC länsar alltså i ”rätt” riktning medan Rolf själv kryssar med fast skotade segel i vertikal led, dvs. han har underkastat sig empirins vedermodor och den logiska stringensens tvångströja, som han själv uttrycker det. Rolf antar att vi, vid närmare betraktande av dessa be-

grepp, inte gärna vill att pendeln skall svänga långt åt något håll. Polanyis filosofi pekar på en sådan väg.

För att närma sig Polanyis tysta kunskap kan man lämpligen ställa tre frågor nämligen:

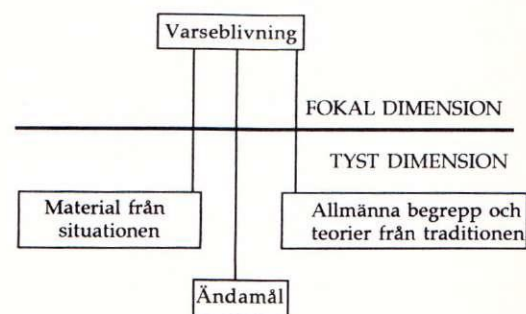
- Vilken är den tysta kunskapens orsak?
- Vilket är den tysta kunskapens innehåll?
- Vilken är den tysta kunskapens funktion?

Polanyi inriktar sig i första hand på att diskutera funktionen, som ett redskap för att inhämta annan kunskap. Den blinde mannens käpp är en återkommande liknelse. Han bildar sig kunskap om sin omgivning genom att känna med sin käpp och medelst de hinder som ger upphov till avtryck i handen. Med den kunskap och föreställning som den blinde har om världen, kan han sedan bilda sig en uppfattning om sitt grannskap. Människan är aktiv, hon är alltid en aktör och använder redskap. I varje aktivitet finns två kunskapsskikt: fokus respektive redskap, som används för att påverka eller hämta kunskap om det lokala. Vid handling och i undersökningar riktas uppmärksamheten mot vissa företeelser som särskiljs. De ställs i fokus. Den blinde riktar fokus mot eventuella hinder i sin väg. Dessa hamnar i hans fokala vetande. Men kring fokalvetande finns kunskap som riktar hans undersökning. Denna kunskap omkring fungerar som tyst kunskap och gör det möjligt för fokalt vetande. Det fokala växlar efter hand på grund av omständigheterna.

Fokalvetande och tyst kunskap kompletterar varandra, sinnesintrycken och lagrad erfarenhet ger en verklighetsbild. Det är en interaktiv process mellan ny information via sinnen, vetande och kunnande, som ger varseblivningen. Käppen kan sedan vara regler, metoder, teorier, kroppen, pennan, instrument men detta kan inte fungera utan en social gemenskap i en kultur. Språket är exempel på hur man endast genom en social gemenskap kan förstå innehållet. All kunskap förutsätter emellertid enligt Polanyi alltid ett tyst fungerande fundament, "texten", med föreställningar, upplevelser, mönster, känslor. Men vad

som är "tyst" ändras från varje situation. I den personliga kunskapen tillägnar vi oss teorier, färdigheter, knep, känslor, metoder – och dessa integreras till användbar kunskap. Processen styrs av ändamål, där fokus markerar riktningen. Tyst kunskap behöver inte vara medveten, men kan bli det genom det fokala. Tyst kunskap har blivit ett honnörsord, men det ger inga kvaliteter i sig; tysta fördomar är t. ex. inte uteslutna.

En central tanke är att kunskap kan användas "tyst" utan att vi har artikulerat den men den kan artikuleras. Nedan visas en bild ur boken som på ett utmärkt sätt beskriver relationen mellan det tysta och det fokala.

Rolf's tolkning av Polanyis egen uppfattning om personlig kunskap och tyst kunskap finner vi i en sammanfattning som inleder kap 4.

Polanyi använder inte sitt begrepp tyst kunskap för att försöka slå en kil mellan tyst fungerande kunskap och språkförmedlad kunskap. För Polanyi är språkets möjlighet att syna den tysta kunskapen väsentlig för trädning av kulturarvet. Mänsklig kunskap växer ofta genom att tyst kunskap och språklig reflektion samverkar. Det som varit tyst kan ibland kläs i språk utsättas för kritisk reflektion och kan under goda betingelser i förbättrad form åter förankras i personlig kunskap. Språkligt och ospråkligt växer tillsammans. Det är så kulturen tar fäste i oss och blir till personlig kunskap, menar Polanyi. (S. 35).

För att klargöra den tysta kunskapen som Polanyi avser, gör Rolf en liknelse med ett

rum som symboliserar den totala kunskapen. Detta rum täcks delvis av en matta med mindre yta som representerar den artikulerade kunskapen. Polanyi menar att mattan inte kan täcka hela rummet samtidigt, men varje del kan täckas.

Polanyi ser kunskap i allmänhet som en aktiv process och den tysta kunskapen ser han som en ändamålsstyrd process. Den har ett mål som vi inte kan se och detta kan inte reduceras till ett mekanistiskt begrepp. Varseblivning och kunskapshandling är delar av alla organismers målprocess, men dessa är inte fenomen som kan förklaras av kemiska eller fysiska orsaker. Ändamålet är ett slags "för att" och inte identiskt med vilja. (Detta stämmer inte helt med kunskap om enkla organismers beteende där man idag kan finna mekanistiska processer som inte är ändamålsenliga). Men i språket kan vi finna motiv till handlingar på en viss nivå. På frågan varför vi gör det och det, kan vi ange skäl som till slut leder till existentiella motiv. Men på någon nivå är det begripligt, även om det finns dunkla motiv bakom vårt handlande. Men på frågan "Hur?" kommer vi närmare den tysta kunskapen. Hur gör vi för att åstadkomma det och klara det? Men mellan "Hur?" och "Varför?" finns relativa gränser. "Hur?" kan ibland leda till "Varför?". Rolf påpekar att motiv och verklighetsförankring å ena sidan, kompetens å den andra, påminner om kinesiska askar eller strukturen i ett ämbetsverk. Överst sitter generaldirektören, som utifrån sin verklighet och sina motiv fattar beslut och kallar in och ger uppgifter till avdelningsdirektörerna (redskap), som i sin tur med sin verklighet och sina motiv kallar in och ger uppgifter till byrådirektörerna (redskap) som i sin tur osv.

Praktisk kunskap är nästa centrala begrepp, vilket innebär förmåga till goda handlingar. I den personliga kunskapen har vi tillägnat oss och integrerat teorier, metoder, knep, värderingar och färdigheter, som kan användas på de sätt kulturen kännetecknar som giltig. Praktisk handling innefattar tre villkor enligt Rolfs synsätt:

- förmågan till handling;
- förekomst av vissa kvalitetskriterier;
- utövandet av dessa kriterier i handlandet.

Den praktiska kunskapen vilar på regler med tyst funktion. Vi lär oss att utföra saker genom att göra si eller så utan att använda teorier. Regler i handling, menar Polanyi har en tyst funktion. Han ser praktisk kunskap som dynamisk och i ständigt vardande. Kvalificerad handling är en handling framåt där reglerna inte är fixa utan ändras, förnyas, skapas, gestaltas. De är en del i en social kontext. Rolf skiljer mellan tre praktiska kunskapsformer nämligen:

1. Skill/skicklighet, som kan förstås som styrd av tydliga mål och vars kvalitet kan avgöras av utövaren själv. Han kan alltså kontrollera om han själv använt reglerna rätt. Han kan själv ange om han lyckats uppnå målets krav.
2. Know-how, som består av följandet av regler där det kollektiva bidrar med reglerna. Det sociala kollektivet anger också om det utförts på rätt sätt – om reglerna använts riktigt. Med know-how avser man handling som är förenad med vissa svårigheter.
3. Kompetens är know-how som kräver en reflektion för att utövas. Genom ett reflekterande förhållningssätt kan reglerna utvecklas, förnyas, omprövas och föras tillbaka till kollektivet.

Den yrkesutövning som högre utbildade utövar, kallas professionell. Gilbert Ryle, som bl. a. infört begreppet know-how vill markera förmågan till handling som en kontrast till "knowing that", dvs. den kunskap som uttalas om världen i påståendesatser. Men know-how förutsätter inte teori utan kan utövas ändå, såsom skämt, god smak, innovation. Det sista är tveksamt, ty med innovation menar man en ny produkt i marknaden och det kräver i allmänhet kompetens att få den dit. Kompetens är alltså den mest kvalificerade praktiska kunskapen, som genom en socialt och språkligt förmedlad reflektion förändrar komplexa handlingsregler på området. Ett nyckelbegrepp i kompetens är att reflektera. Med reflektion i Polanyis anda tolkar Rolf på följande sätt: "Re-

flekterad kunskap är kunskap som genom artikulation göres fokal och som underkastas logiska operationer i avsikt att tolka, analysera, precisera, jämföra eller kritisera för att kunna dra slutsatser". Polanyi betonar alltså den språkliga behandlingen av kunskapen.

Polanyis filosofi är inte lättillgänglig, trots att hans beskrivning av kunskap som en växelverkan mellan individ och samhälle förefaller övertygande. Vi kan känna igen oss i detta. Rolf har enligt min uppfattning analyserat och tydliggjort Polanyis tankar utan alltför stora förenklingar. Att ställa kunskapen utanför oss som en från människan skild företeelse, känns fel, och den medelväg som Polanyi föreslår förefaller fruktbar och rimlig. Att vara förnuftig måste enligt von Wright inbegripa såväl känslor som upplevelser samt fakta. Förnuft innebär att avväga det mätbara mot det omätbara. I diskussionen om det osägbara och datorer belyser författaren motsättningen mellan att tro och att veta. Det är med språket som vår världsbild skapas och även det dunkla kan bli klarare genom begreppsutveckling och exemplifiering. Boken utgör en väsentlig analys av risken att i avgörande situationer ta beslut grundade på intuition eller s. k. förtrogenhet, ty vi kan då riskera att döma människor ohörda.

Rolf tar ALC:s tankar om förtrogenhet som avspark för sina argument. Som exempel på förtrogenhetskunskap är följande gökbocitat:

När jag säger till en läkare: Patienten är psykotisk, vet jag inte alltid hur jag skall legitimeras påståendet. Men jag har aldrig fel. För jag känner psykoser utan och innan, och jag känner det så, jag vet att det är så och jag litar på det. (Benner 1894).

Här är återkoppling och kontroll av det berättigade i uttalandet osäkert. Är det Wittgensteins osägbarhet som är skäl till att inte ifrågasätta s. k. förtrogenhet, eller avser man Gödel, som säger att det finns sanning som inte kan bevisas. Oavsett detta behöver vi inte chansa, det finns flera skäl att inte ta sjuksköterskans uttalande för sant. Alla "sanningar"

kan givetvis diskuteras. Inom juridiken döms ingen på endast misstanke och bakom detta vilar lång erfarenhet, men vi vet att människor i vardagen har dömts, döms och kommer att dömas genom godtycke – i detta fallet s. k. förtrogenhet, som också kan innehålla fördomar och behov av makt m. m. Det är ett problem i alla samhällen och att gå i motsatt riktning och legitimera dylika handlingar är tveksamt.

Jag tror att det finns en fara i utvecklingen och att återkopplingen från samhället inte fungerar om det går för snabbt. Ingen har heller skäl att tro att utveckling automatiskt är av godo. Bo Göranzon har i sin avhandling *Det praktiska intellektet* fört fram ett antal exempel, där etablerad yrkeskunskap omformuleras till mjukvara i datorn. Som exempel har han bl. a. skogsmästarna som gör överslagsmässiga bedömningar av skogens värde. Göranzon hävdar att detta kan vara ett stort problem, ty det tysta kan inte bearbetas i mjukvara och därför riskerar viktig kunskap att försvinna i datoriseringen.

Men visst går det även att göra sakliga invändningar mot Göranzons metod och Rolf för fram sådana. Det kanske inte är så viktigt att denna kunskap försvinner ty detta vet vi inte om. Vi kan också tänka oss att datorerna blir mer interaktiva med människan och att det tysta kan förmedlas indirekt.

Något försvinner naturligtvis vid all ny teknik. Rolf menar att Göranzons metod är ovetenskaplig och uppgiven och undandrar sig undersökning, eftersom vi inte vet vad det är vi ska undersöka. Rolf menar att filosofins och den vetenskapliga forskningens livsnerv trots allt är att väga skäl för och emot. I konsten kan däremot det osägbara gestaltas.

Rolfs bok riktar uppmärksamhet mot ett viktigare problem än datorer. Det är svårt att värja sig mot insikten att alltför många värden går förlorade i det modernistiska samhället. Det gäller inte bara resultatet av datorer utan det är ett grundläggande fel i samhället som resultat av den s. k. tekniska rationaliteten, positivismens praktik. Jag tror inte att datorer är

ett isolerat problem och vi behöver inte gå långt, ty förfallet finns framför näsan på oss. Jag tar följande exempel, eftersom båtbyggandet finns med så snart tyst kunskap kommer på tal. Träbåtbyggare är inte teoretiska i akademisk mening, deras kunnande är förtrogenhet, vilket ändå innebär att yrket är intellektuellt krävande. Ett område som jag känner väl till sedan 30 år är träbåtskulturen i Bohuslän. De träbåtar, ekor, snäckor och jollar som har byggts på bl. a. Hamburgön på Erikssons varv är bland de bästa ting människan skapat. De är utformade i ett socialt sammanhang med stränga regler, där tillit till yrkeskunskapen varit avgörande för fiskekulturen. Relationen mellan båt och fiskare är nära. Dessa båtar är sin egen instruktion, formen blir en poetisk syntes mellan havets och fiskandets villkor. Båtens kvalitet avgör liv och död, och här känns det rätt att säga "vacker", att göra ett val. Här kan man också med berättigande tala

om förtrogenhetskunskap och säga att resultatet talar för sig själv.

Den traditionella yrkeskunskapen försvinner nu på flera områden av olika skäl och jag tror att positivismen har lagt grunden för detta. Genom att skilja på vetenskaplig sanning och tradition har underlag för traditionell kunskap tagits bort. Det gamla samhällets yrkesregler var också grunden för värderingar som sanning, ärlighet, samarbete. Träbåten är en bra symbol för en hel kultur liksom färjan Estonia är en märklig symbol för en annan kultur. Det är till slut personlig, tyst, artikulerad och praktisk kunskap i Polanyis mening, dvs. förankrad i kultur och tradition som är grunden för ett humanistiskt samhälle. Rolfs bok är väsentlig i debatten, ty den berör det som inte kan sägas klart, men som kan gestaltas.

Jerker Brandt

lärare och forskare på Högskolan i Karlstad

Jan Larsson:
Hemmet vi ärvde.
Om folkhemmet, identiteten
och den gemensamma framtiden
 Institutet för Framtidsstudier
 Stockholm 1994

Institutet för Framtidsstudier har under utgivande en serie skrifter som utifrån lite olika perspektiv behandlar "vår framtida kulturhistoria". Den först utgivna var historikern Jan Larssons bok *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. De två kommande skrivs av arkitekten Johan Rådberg respektive idéhistorikern Bo Sundin.

Jan Larsson har som sin del av skildringen av "vår framtida kulturhistoria" valt att skildra de politiska, institutionella och individuella förhållanden som kan sammanfattas med termer som "välfärdsstaten", den "sociala ingenjörskonsten" och "folkhemmet". Genom en

samhällshistorisk framställning tar Jan Larsson upp förutsättningarna för moderniteten i svensk samhällsutveckling under 1900-talet, som den iscensatts under ett brett politiskt samförstånd men med huvudsakligen socialdemokratiskt tolkningsföreträde. Jan Larsson vill hitta förklaringsgrunder till denna modernitet, och samtidigt dess giltighet: Hur förhöll sig det moderna folkhemsbygget till folket? Fanns där en spänning mellan ett äldre (folkligt) rättfärdighetstänkande å ena sidan och ett renodlat rationellt socialtekniskt (statligt) förhållningssätt å den andra?

Boken är alltså skriven av en historiker, verksam vid Riksantikvarieämbetet, men dess titel *Hemmet vi ärvde* antyder att det förutom ett samhällstillstånd också handlar om något materialiserat som övertagits.

Från ett agrart land med överhet till demokratiserad industrination

Jan Larsson uppehåller sig, innan han på allvar börjar att penetrera folkhemsepoken, ganska

utförligt vid det förflutna och går igenom de demografiska och politiska förändringarna i Sverige under 1800-talet och början av 1900-talet. I inledningskapitlet pekar Jan Larsson på upplysningstidens förnufts- och vetenskapsstro som bas för arbetarrörelsens ideologiska uppbyggnad, i kombination med den liberala humanismen som kraftkälla. Att arbetarrörelsen, borgerliga akademiker och intellektuella har en stor värdegemenskap, är en av Jan Larssons utgångspunkter och belyses vid flera tillfällen i framställningen. Liberalismen ser Jan Larsson, vid sidan av den framåtgående arbetarrörelsen, som en avgörande pådrivare av demokratiska och frihetliga idéer, i en europeisk tradition av civilisationskritik härstammande från 1500-talet.

I skedet med ett rike med ståndsriksdag på väg att försvinna och under trycket av den socialistiska och liberala oppositionen, infaller mot slutet av 1800-talet en kulturradikal era, av Georg Brandes deklarerad som det "moderna genombrottet" inom litteraturen och konsten. Skriftställare som August Strindberg gav författandet i Sverige nya och för etablissemanget uppskakande uppgifter. Ekonomisk och sociologisk forskning ställde befästa uppfattningar över ända och trängde bort rådande föreställningar om orsak och verkan. August Comtes sociologiskt inriktade vetenskap, med studier av nyttoinriktat faktasamlade fick fäste. Maskinen och den rationellt kalkylerande ingenjören var inte bara instrument för utvecklingen, de blev metaforer för förändring och framsteg.

Folkhemmet som metafor

Sekelskiftet och årtiondet därefter präglades av ideologisk kamp mellan å ena sidan högern (inräknat den s. k. industrihögern) och å andra sidan liberaler och socialdemokrater. Storstrejken 1909 var ett av uttrycken för denna kraftmätning. Motsättningarna födde hos många, tvärs över klassgränser, en längtan efter försoning och en oro för att Sverige skulle förödas som industrination. Idén om ett folkhem

där allt skulle vara på sin rätta plats under en god ledning, fördes tidigt fram av politiker från bondeståndet som Alfred Petterson, ideologer på högerkanten som Rudolf Kjellén samt unglyrkorörelsens ledare Manfred Björkquist. Folkhemmet var sinnebild för nationell gemenskap och samarbete. Även Selma Lagerlöf (aktiv i rösträttsfrågan) uttryckte sig i termer om folkhemmet i vilket "det stora mästerverket, den goda staten, ... skapas av mannen då han på allvar tar kvinnan till sin medhjälpare". (Det lilla mästerverket, hemmet, var kvinnans skapelse med mannens hjälp). Selma Lagerlöfs uppfattning om "en god stat" återger också ett seglivat drag i Sveriges historia av statspatriarkalism, grundlagd under Gustav Vasa och livskraftig fram över bruks- och bolagsepokerna. Fysiskt gick detta patriarkala drag att känna igen i de industrialiserade landsortssamhällen som växt fram under 1800-talet. Nya stations-, fabriks- och sågverksorter efterhärjade de gamla bruksorterna vid sin uppbyggnad. Ellen Key lyckades i socialliberal anda transformera den fruktan det patriarkala brukssamhället kunde injaga i sina underlydande, till bilden av det positiva, välordnade hemmet. Och det var denna metafor som närmast inspirerade Per Albin Hansson i hans tal i andra kammarens remissdebatt 1928.

Vid högtidliga och, för övrigt, även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället – staten, kommunen – såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet medborgarhemmet. (---) Hemmets grundvalar är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ned och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och eko-

nomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, i rika och fattiga, besuttna och utarmade, plundrare och utplundrade. Det svenska samhället är ännu icke det goda medborgarhemmet. Här råder visserligen en formell likhet, likheten i politiska rättigheter, men socialt sett består ännu klassamhället och ekonomiskt råder fåtalets diktatur.

En gemensam väg mot ett antaget mål förutsätter värderingar, självbilder och myter som motiverar och legitimerar kollektivt handlande i en överenskommen riktning. Jan Larsson beskriver hur arbetarrörelsen har opererat med ett antal framtidsbilder som alla genomgått ett flertal stadier och metamorfoser. I den tidiga fas när rörelsen formerats i SAP (1889) och LO (1898) hade framtidsvisionen inslag av ett "Schlaraffenland" med ett överflöd av ledighet, varor och materiella nyttigheter. En framtid där maklighet kunde råda. Denna drömda framtid skulle förverkligas genom statsägd produktion baserad på stordrift, teknologi, vetenskap, effektiva arbetsmetoder samt ordning och disciplin. Ett stort inslag utgjordes också av tron på upplysningsrationalitetens uppfostringstanke och bildningens socialiserande och disciplinerande betydelse.

Folkhemslinjen, som den lanserades av Per Albin, fast med ett inte obetydligt motstånd från arbetarrörelsens fackliga del, knöt i sin kärna an till "Schlaraffenlandsmyten" med dess tillväxtbejakande rättfärdighetstanke som vägen till välfärd och rättvisare fördelning av våra tillgångar. När denna väl etablerade myt lades fram som politisk framtidsutopi av en folkledare av Per Albin Hanssons kaliber, fick den en oerhörd sammanhållande och styrande kraft. Framtidsbilden blev nu folk- och medborgarhemmet, som visserligen kunde kräva stora uppoffringar men framför allt erbjöd arbetsfred och socialt samförstånd. Den rättfärdighetstanke som låg inympad i folkhemmet, in-

nebar samtidigt konsoliderandet av det moderna projektet.

Folkhemsbygget

Inom samhällsvetenskapen uppfattade allt fler under 1920-talet ett samband mellan bebyggelsen och de boendes sociala välfärd. Denna uppfattning kopplades på 1930-talet till den svenska variant av social ingenjörskonst som höll på att utvecklas i kretsen av ekonomer kring Gunnar Myrdal.

Den sociala ingenjörskonsten, där vetenskap och politik förenades till social teknik, användes som hävstång vid Sveriges framgångsrika omvandling enligt det moderna projektets koncept. Dess etablering byggde, som vid flera andra tillfällen, på överenskommelser över partigränser och klasständpunkter. Konservativa, liberala och socialdemokratiska ekonomer bekände sig alla till förnuftet, moderniteten och vetenskapen. Gunnar Myrdal fick också ett avgörande inflytande i arkitektkretsar, när han tog till orda i befolknings- och bostadsfrågan. Genom debattskriften *Kris i befolkningsfrågan* (1934) lyckades Alva och Gunnar Myrdal omformulera frågan om befolkningsökning från "högerens" engagemang för "folkmateriallets" vidmakthållande till en fråga om hotet mot det moderna projektet – byggandet av välfärdsstaten. Med för liten befolkning skulle moderniseringen och demokratiseringen av landet inte gå att genomföra.

Inte bara ekonomer och sociologer bekände sig till de rationella vetenskaperna, ledande stadsplanerare och arkitekter gjorde detsamma. Slagord som att bostaden var en maskin att bo i och att den nya tiden var l'epoque machiniste, fick sin konkreta tillämpning vid "moderniseringen" av den svenska småstaden, då en kulturell diskurs omvandlades till politisk praxis. Jan Larsson framhåller Uno Åhréns betydelse som planerare, under inflytande av ledande internationella ideologer som Le Corbusier, Mies van der Rohe och Gropius. Jan Larsson har fastnat för att dessa tre internatio-

nella storheter och deras svenska uttolkare sökte finna formspråket för "framtidens och arbetets katedraler", dock utan att uppmärksamma det motsägelsefulla i tron på rationaliteten och svärmeriet för "katedraler".

Funktionalismen lanserades av arkitekter som stil och marknadsfördes av politiker som lösningen på det urbaniserade samhällets problem med att skaffa fram bostäder åt folkflertalet. Arkitekten såg sig gärna vid denna tid och i denna strävan definierad som tekniker. Nationalekonomer som Gunnar Myrdal fick genom arkitekter som Uno Åhrén instrument för ett målrationellt agerande vid omvandlingen av Sverige till ett moderniserat välfärdssamhälle.

Efter Stockholmsutställningen 1930 trängde vetenskapsmannen så småningom undan ingenjören som arkitektens förebild. En yrkesmässigt tämligen sammanhållen arkitektkår samlades kring övertygelsen om att samhällsnyttan borde styra bostadsbyggandet. Sedan gällde det, som Jan Larsson formulerar det, att övertyga en tvivlande arbetarrörelse om att funktionalismens formspråk också var arbetarnas. Ett upplyst sinne, som vid det här laget borde ha fått fäste hos folkflertalet i enlighet med upplysningsrationalitetens program, skulle uppfatta det sköna i funktionalismens enkelhet. Jan Larsson citerar vad Poul Henningsen skrev 1933 i *Eстетiken och Samhället*:

Då det gäller vad som är vackert och vad som är fult kan det politiska framåtskridandet gång på gång möta sina största svårigheter i folkets traditionella skönhetsuppfattning, att det dyra och sällsynta är vackert osv. (...) Liksom världsbilden, livsåskådningen och konsten noga passade ihop i den gamla naiva tiden, måste även idag det sanna, det goda och det sköna tillsammans bilda en enhet om det skall födas en mentalitet, som kan bli grundval för ett nytt och bättre samhälle.

Under 1940-talet befäste professionella grupper som statliga tjänstemän och kommunala planerare sitt inflytande över medborgarnas

privata livssfär. De statligt administrerade rationaliseringssträvandena innebar ett vetenskapliggörande av vardagskulturen och som konsekvens ett förkastande av viktiga delar av framför allt traditionell kvinnokunskap. Industrins och välfärdsstatens behov av ständigt ökad samhällseffektivitet genom medborgarnas standardiserade beteende ledde bland annat till bildandet av organ som Hemmens forskningsinstitut, samfinansierat av stat och näringsliv. Statsmaktens företrädare ville "lägga livet tillrätta" för de underlydande, som det står i *Befolkningskommissionens slutbetänkande* 1938. För Jan Larsson är detta expertväldets seger över den äldre rättfärdighetslinjen, och därmed har han svarat på en av sina viktigare frågeställningar. Detta expertvalde innebar inte bara en kränkning av "vanligt groft folk" enligt Jan Larsson, det förde samtidigt med sig sin egen draksådd. De omyndigförklarade och diskvalificerade medborgarna tog avstånd från sitt arv och sitt förflutna och skulle så småningom undandra just socialdemokratin sitt politiska stöd. Folkhemmet fullbordades och började samtidigt tappa sin legitimitet.

Folkhemmet som politisk ideologi präglades av att uppstå under inverkan av ett inre hot, den befarade befolkningsminskningen på 1930-talet, och mot bakgrund av ett yttre, världskriget på 1940-talet. Folkhemmets mentala karaktär blev enligt Jan Larsson en kollektiv, stationärt och homogent orienterad livsvärld. Det blev samhällsteknikerna och ingenjörerna som av rationaliteten och statspatriarkalismen sattes att gestalta Per Albins folkhemsideal. De ledande samhällsdebattörerna kopplade även fortsättningsvis byggandet av folkhemmet till upplysningsrationalitetens uppfostrande. I folkhemmet skulle det äldre samhällets "gemeinschaft" som formades av släkten, bygden och kyrkan övertas av kollektivet.

Jan Larsson för också fram en iakttagelse att statsmakternas företrädare efter Europas förödande krig inte litade på medborgarnas demokratiska sinne och därför eftersträvade

en stadsutbyggnad där privatlivet fick tåla offentlighetens insyn och vaksamhet. Den rumsliga strukturen skulle samtidigt verka disciplinerande för dem som vistas där. Därav avståndstagandet från de slutna kvarterformerna, då bebyggelsen upprättar en gräns mot gatan och offentligheten.

Tvångsmodernisering?

En enhetlig byggnadsstadga genomdrevs för hela landet 1947. Arkitekter som var indragna i det ökande offentliga inflytandet över byggandet gav sitt stöd. Utvecklingen fullföljdes i riktning mot att den rumsliga organiseringen av samhället övergick från privat till offentlig sektor. Jan Larsson förklarar byggnadsstadgans stora betydelse med att den inte bara direkt främjade ett effektivare byggande genom enhetliga regler för hela landet, utan också att dess nationella räckvidd innebar goda möjligheter för de modernister inom arkitektkåren som gärna uppbar befattningar inom de kommunala och statliga byråkatierna att för folkhemmet föreskriva "det moderna".

De arkitekter som i en kvantitativ mening realiserade folkhemmets bostäder på 1940- och 50-talen var dock inga osjälvständiga efterföljare till modernisterna på 1930-talet utan prövade sig fram mot delvis andra ställningstaganden. Så här beskriver Leif Reinius sina intentioner bakom Rosta i Örebro, ett av periodens mest uppmärksammade områden, i *Varsam förbättring av stjärnhusen i Rosta* BFR 1988:

Vi sökte ett rymdskapande med de stora stjärnslingorna som kretsade in i de två stora grönområdena och de små intima parknischerna intill husen som helt fritt öppnade sig mot de väldiga parkrummen. (...) I bostäderna, där tvåorna dominerade, sökte vi skapa ett öppet inre sammanhang. Alla kök hade två dörrar. En till hall och en till rum intill. Den som arbetade i köket skulle ha direkt kontakt till allt. Hela rumsformer, fyllda och enkla och utan några garderobsklot-

sar som förstörde volymen och försvårade möbleringen. (...) Bostaden skulle vara en trygg och fredad värld där inga oroande störningar skulle förekomma.

Det kommunala planmonopol som upprättades i och med 1947 års stadga, var enligt Jan Larsson en logisk konsekvens av den långa svenska traditionen av en patriarkalt ordnande samhällsbildning, där människors initiativ och behov underordnas en högre rationalitet. Det är tankeväckande att det starka grepp kommunerna haft kring planering under uppbyggnandet av välfärdssamhället, bortsett från anknytningen till den statspatriarkala traditionen, ändå har varit så kortvarigt. Att kommunerna inte har kontroll över planerandet gentemot ekonomiskt starkare eller nationella intressen, verkar i ett längre perspektiv vara ett normaltillstånd för landet.

Och vad med nuet och därefter?

Hemmet som vi ärvt restes enligt Jan Larsson av det moderna projektets förespråkare under 1930-talet för att stå i sin fullbordan och påbörjade avyttring under 1940-talet. En uppfattning som något ruckar på ramarna för "Folkhemmet" som annars mest förknippas med det svenska tillståndet under och efter andra världskriget och snarast kulminerade det följande decenniet. Bland annat tog Arkitekturmuseet sikte på detta i sin utställning "Folkhemmets bostäder 1940–1960".

Byggnadsbeståndet från folkhemsepoken har uppnått en ålder då förslitning märks och en förnyelse har också påbörjats. Det är då inte alltid som omhändertagandet av bebyggelsen sker på ett alltigenom lyhört sätt. Modernismens byggnader från 1930-talet står ibland övergivna och förfallna och det kan vara svårt att upptäcka deras värde bortom det tillbyggda och nedslitna. Fastighetsägare, planerare och projektörer som förvaltar 1940- och 50-talens bostadsarkitektur verkar delvis vara förhindrade att se dess mångsidighet, och att den kan möta ett flertal levnadssätt utan att egentligen

behöva förändras. Som så ofta vid förnyelse får problem, och inte förekommande kvaliteter och möjligheter, vara vägledande vid val av åtgärder. Bejakandet av "det moderna" visar sig innebära ett hot även mot förespråkarnas eget efterlämnade arv, och inte längre enbart mot vad de själva tog avstånd ifrån.

Att den politiska makten söker gestalta en utopi genom att bygga den, har hört till de återkommande inslagen under historiens gång, så också under 1900-talet. Det konkreta realiserandet av "folkhemmet" ingår i ett vidgat perspektiv som ett av flera försök i en maktpolitisk tradition. Nära jämförelseobjekt i tid och rum finns i Östeuropa från mellan- och efterkrigstiden, och i Italien från fascisttiden. Vårt utopiska byggnadsarv har dock inte skuldbelastats som det kommunistiska Östeuropa med klassicerande kolonner och dylikt, eller det italienska futuristiska arvet efter fascismen och har knappast ens uppmärksamats i denna mening. Jan Larsson företar inte någon jämförelse av det bokstavligen byggandet av utopier. Inte heller gör han utblickar till närliggande nationers utveckling. Sådana ansatser saknar jag, ofta är de ju väldigt effektiva genom att huvudobjektet för en studie vid relevanta jämförelser lättare blir synligt i all sin komplexitet.

Jan Larsson känner sig föranlåten att påpeka att framställningen inte behandlar det praktiska politiska hanterandet, utan den folkhemsidéologiska diskursen. Det finns en rad texter gällande folkhemmet att i efterhand begrunda, och kanske att man ställer sig särskilt undrande inför dem som härrör från 1930-talet. Texterna får dock inte stå i vägen för värdet av det som faktiskt utfördes och byggdes. Jan Larsson uppmärksammar enbart arkitekter och projekt från det modernistiska 1930-talet, och verkar inte se svängningen från den tidens estetiska uppfattningar, som inte saknar anstrykning av elitism, mot ett mer traditionellt och samtidigt "samhällsnyttigt" byggande under efterkrigstiden. Under de följande decennierna blev bostäder arkitekturens främs-

ta samhälleliga uppgift. Bostadsbeståndet från 1940- och 50-talen hör till vårt lands välbyggda, och är också högt skattat av sina invånare. Grumliga och idealistiska föreställningar hos makthavare och "samhällsdebattörer" med oblyga försök att kontrollera medborgarens livsvärld, får inte skymma att bostäderna under folkhemsepoken är bland de funktionellt bästa och tekniskt mest hållbara vi har att förvalta.

Från detta påstående till frågan varför knappast någon gruppering eller klass numera kan visa upp en sammanhållen uppsättning värderingar kring vilket ett samhällsbygge skulle kunna ske.

Under efterkrigstiden har mycket byggts men också mycket raserats i Sverige. Är det ett "hem" vi ärvt? Det kan förefalla mest som disparata möbler utan sammanhang. Jan Larsson skriver om den draksådd som modernisering och expertvälde innebar för arbetarsamhällets grundläggande värderingar. Ur vilken draksådd uppstod accepterandet av den reducerande arkitektur från det sena 1960-talet som implicit verkade vara nödvändig för fördelandet av välfärden åt alla, enligt exempelvis "1900-tal. Svensk byggnadskonst", 1993 års sommarutställning på Arkitekturmuseet? Denna arkitektur som nu utgör den största enskilda, och därtill den mest svårromhändertagna delen, av vårt bostadsbyggnadsarv. Hur kunde utvecklingen gå från 1950-talets bostadsarkitektur dithän? Ligger en del av förklaringen i att vi inte fullföljde den radikala modernismen från 1930-talet, utan istället gestaltade ett "folkligt" byggande med accepterande av inbyggda skillnader mellan olika klasser?

Ett sista kapitel ägnar Jan Larsson åt en "bo-uppteckning i folkhemmet", med reflektioner kring vad som är sannolikt och nödvändigt för att vårt samhällsbygge ska bestå. Det är i ett ganska mollstämt tonläge Jan Larsson avslutar sin genomgång av det folkhem som blev. Myten förvandlades till visionen om det starka samhället, Sverige drabbades av tillväxthybris, omoral och oordning.

Det är vanskligt att söka beskriva en sannolik framtid men det står var och en fritt att försöka. I sin framtidsutopi placerar Jan Larsson oss i det postindustriella samhället efter den avklingande folkhemsepoken. Med oss in i framtiden har vi vår historia materialiserad i det byggda. Jan Larsson tar upp de avindustrialiserade småorternas problem, och deras strävanden att locka till sig nya verksamheter. Antikvariskt är det enligt Jan Larsson svårt med den efterlämnade industrialismens kulturella stil, funktionalismen, liksom den "torftiga rumsgestaltningen" av dessa småorter. Det antikvariska dilemmat handlar om att bevara platsens bebyggelsemönster som det gestaltar de historiska sammanhangen och det kulturella arvet.

Så långt hänger jag med i framställningen men sedan tycker jag att Jan Larsson återfaller på den dåliga tradition som slog rot i och med Bostadssociala utredningens slutbetänkande från 1947, att det befintliga ska försvara sig inför det nya och inte tvärtom. Är det något i vår kulturella diskurs kring byggande och förnyelse som vi enligt min mening bör göra upp med så är det detta! Jan Larsson skriver alltså:

Likväl måste viljan att bevara spåren av förflutenhet få vika inför moderniseringens krav på att städa upp bland kvarlåtenskapen. Det paradoxala inträffar alltså att förflutenhetens moderna kvarlåtenskap uppfattas som ett fångsel vid regional förnyelse. Eller som tillståndet också kan formuleras: En framtidsintressant och välordnad bebyggelsemiljö i attraktiva regioner kräver betydande funktionsanpassning och omvandling genom rivning, ombyggnad och förtätning av själva byggnadsmassan. Samtidigt måste man kunna återanvända förädlingsbara delar av den byggda miljön.

Detta är enligt min mening en häpnadsväckande skrivning av en person verksam på riksantikvarieämbetet! På 1960-talet revs stadskärnornas flerbostadshus från slutet av 1800-talet och de första årtionena av 1900-talet, av poli-

tiker, fastighetsägare och planerare motiverat med att husen var tekniskt undermåliga, lägenheterna mörka och standarden en skam. Uppfattningarna har sedan dess, genom de boendes protester, forskares vederbörliga, projektörers och debattörers engagemang kunnat vridas tillbaka. Husen var i många fall ombyggbara rent tekniskt och de mörka lägenheterna är en alltför ofta tacksamt utnyttjad propagandamyt. Idag, 30 år senare, och rimligen i ännu högre grad stadda i förfall, byggs de kvarvarande resterna av detta bestånd om och bevaras. När 1930-, 40- och 50-talshusen började förnyas för ett tiotal år sedan åkte i regel all utrustning ut och de "otidsenligt" små lägenheterna slogs samman. Förnyelsen blev dyr och bostadssocialt ofta en katastrof. Motiveringarna från fastighetsägare och entreprenörer löd att det var kostsammare att renovera än ersätta befintlig inredning och förresten så skulle det inte gå att göra nödvändiga stambyten utan att riva bänkarna och då måste naturligtvis över-skåpen också ned. Idag arbetar ett växande antal fastighetsägare, projektörer och entreprenörer efter principen att det inte är något oöverkomligt problem att byta stammar med bevarad köksinredning. Kommunala planerare ser från sitt håll att områdenas framtid ligger i att kunna bjuda ut smålägenheter. Tillfrågas de boende i miljonprogrammets områden önskar inte heller de rivningar eller stora förändringar. Det har ju också visat sig att stora förändringar av utslitna förorter blir betydelselösa förändringar. De fortsätter att vara belägna längst från centrum och är i dagens läge befolkade med allt fler som har svårt att betala sitt boende utan understöd. Med andra ord, av skiftande anledningar finns det alltid skäl att utgå ifrån att det som finns är den stora tillgången kring vilket lösningen av problemen ska hittas. Och det kan ses som ett uppmunt-ransvärt försök när bostadsbolag idag söker "eko-anpassa" de stora förorterna, för att där ingjuta ny kraft.

Att utgå ifrån att industrialismens byggnadsarv på de små orterna inte är bevaransvärd

förefaller vara en en rätt skrämmande förkastelse över ett halvt sekels samhällsbyggnade, antingen iakttagelsen om dess torftighet är riktig eller inte.

Trots ovanstående anmärkningar är det som helhet en tänkvärd beskrivning av vårt "folkhem" vi kan ta del av. *Hemmet vi ärvde* håller under större delen av framställningen en välgörande kritiskt diskuterande ton inför sitt stoff. Jan Larsson har som historiker distans till byggandet och dess värld, och genom det en frihet i ställningstaganden kring folkhemsepoken som i stora stycken känns befriande. Skildringen är grundlig och självständig, vilket bidrar till den stora behållningen. Jan Larsson har inte heller behov att framhålla modernitetens fördelar genom att peka på det närmast föregående uselhet, ett förhållningssätt som är sympatiskt. Att jag inte är överens med Jan

Larsson i vissa av hans slutsater om hur framtiden kommer att se ut eller att jag har den bestämda uppfattningen att vi bör vara mycket restriktiva med att riva det som vi uppfattar som "föråldrat", står inte i vägen för att jag läst boken med stort utbyte. Det bör kanske också förtydligas att Jan Larsson trots allt behandlar bebyggelse mer i förbigående, men att boken ändå är rik på material som sätter in byggandet av folkhemmet i ett fördjupat sammanhang. Det finns alltid anledning att genom denna och liknande framställningar ta till sig kunskap om historisk kvarlätenskap.

*Kersti Berggren
Forskare BOOM-gruppen
och doktorand vid Arkitektur och stadsbyggnad/
byggnadsfunktionslära, KTH*

**Annika Nordlander Finn:
Byggforskningen organiseras
1900–1960**

Byggforskningsrådet
T4:1994, Stockholm

**Ulf Sandström:
Mellan politik och forskning
1960–1992**

Byggforskningsrådet
T5:1994, Stockholm

År 1992 hade femtio år gått sedan Statens kommitté för byggnadsforskning bildades, 1942. Den hade 1953 efterträtts av den partssammansatta Statens nämnd för byggnadsforskning, som i sin tur 1960 delats upp på ett anslagsgivande organ – Statens råd för byggnadsforskning, förkortat Byggforskningsrådet (BFR), samt det forskande (eller utredande) Statens institut för byggnadsforskning (SIB), 1976 berört av den statliga utlokaliseringpolitiken och flyttat till Gävle.

Böckernas karaktär har givetvis bestämts av det sätt på vilket uppdraget formulerats och lagts ut. Historien om byggforskningen har inte satts in i något stort perspektiv och betraktats på distans, utan framställningen är i hög grad refererande. Det gäller särskilt Nordlander Finns del. Hennes hundrasidiga text är en historia om diskussioner, utredningar och artiklar med en kortfattat skisserad samhällsbakgrund. Särskilt den inledande fasen skildras litet väl knapphändigt. I startskedet efter första världskriget hade det varit motiverat att närmare se på det 1919 igångsatta standardiseringsarbetet på byggområdet, men dess omfattning och betydelse behandlas inte, och det tyska byggforskningsarbetet under 20-talet, som man hade kontakter med och som på många sätt spelade rollen av förebild, nämns överhuvudtaget inte. Detsamma gäller utredningsarbetet för bostadsavdelningen på Stockholmsutställningen 1930, en av de första systematiska insatserna.

För att förstå bokens inriktning och begränsningar bör man hålla titeln i minnet –

Bygghistorien organiseras. Det är inte en historia om forskning och kunskapsutveckling vi läser, det är en historia om hur ett område organiseras och administreras. Det begränsar intresset för den som söker det innehållsrika i kunskapsuppbyggnadens historia. Utredningar refereras, men det finns ingen efterhandsdiskussion av vad som borde ha varit lämpliga åtgärder i situationen. Källhänvisningarna till skildringen av denna tidiga epok gäller till stor del sekundära arbeten, inte de primära publikationerna, och boken är därför inte särskilt användbar för den som vill ha något mer än en utifrån bild av historien. Överhuvudtaget är framställningen litet valhänt skriven, särskilt i det sätt på vilket citat inordnats.

Sandström har gått in i ett större källmaterial, och hans bok har det tredubbla omfånget. Han säger i sin inledning att boken "i första hand grundats på skriftliga dokument såsom styrelseprotokoll och därtill hörande handlingar". Det är således en bok skriven inifrån BFR. Den modell författaren följt är företagshistorikens, med rika personporträtt och en enkel kronologisk disposition, där rubrikerna hämtats omväxlande från rådets egna och den politiska omgivningens förhållanden – "Tillväxtens årtionde 1960–69", "Ansvarsområdet vidgas 1970–76", "Expansiva borgerliga år 1976–82", och så vidare.

Som företagshistorik är boken ganska utförlig. Men just därför blir frånvaron av det vidare kritiska perspektivet, den problembaserade diskussionen och den öppna bedömningen av verksamheten desto mer påfallande. En betydande svaghet är nämligen att Sandström

inte skiljer mellan utredning (målstyrd undersökning av på förhand definierade problem) och forskning, utan likställer begreppen. Obunden forskning kan emellertid leda till oväntade slutsatser och bli politiskt obekvämt, ett pris som måste betalas för den högre kunskapskvalitet som den egentliga forskningen kan nå i jämförelse med utredningen. Detta har ständigt återkommit som något den politiskt styrda bygghistoriska organisationen haft svårt att bemästra när det gällt känsliga problem.

Kanske den företagshistoriska vinklingen är intressant för dem som själva arbetat inom BFR och vill se sina insatser insatta i en ram, men i såväl forskarsamhället som samhället i stort skulle man gärna vilja se något av vad som fanns omkring ramen. Och man skulle vilja se frågan ställd och diskuterad om hur väl konstruktionen med rådet (och dess föregångare) svarade mot syftena, i det efterklokka perspektiv som nu är möjligt att anlägga. Kan vi numera se andra vägar man kunnat gå?

Intrycket av de båda böckerna är att BFR har underskattat det intresse den egna verksamheten kan ha om den betraktas i ett större sammanhang. Felet hos böckerna måste ligga i programskrivningen för dem. Här har man försummat – eller inte insett – möjligheten att väcka en diskussion som kunnat ge värdefulla uppslag för fortsättningen av verksamheten. I stället har historieskrivningen över den ambitiösa, hoppfulla och frustrerade, överbelastade och produktiva, häcklade och uppskattade svenska bygghistoriska fått stanna i en mer trivial form än som egentligen är det respektabla föremålet värdig.

Björn Linn
professor i Arkitekturens teori och historia,
Chalmers tekniska högskola, Göteborg

**Eva Hurtig:
The Concept
of Home and Urban Renewal.
Exemplified by the 1940's
Sanna Quarter in Göteborg**

Dept. of Architecture/Housing Design
Chalmers University of Technology R1:1995

The dissertation explores the concept of home, how relations to one's home are created and what feeling at home means. The thesis' methodology and background to understanding are inspired by phenomenology.

The urban renewal of Göteborg's Sanna quarter, built in the 1940's, sets the stage for a description of how a sense of feeling at home emerges in various ways through a feeling of belonging and how these feelings are affected by urban renewal. The information is primarily based on interviews, discussions in different

situations with tenants and other involved parties as well as observations made during the lengthy renovation process, 1982-86. Experiences of urban renewal show that tenants homes are not sufficiently safeguarded during renovation. The final discussion concerns demands that ought to be made of urban renewal based on the experiences gained.

The thesis should function as a source of inspiration and draw attention to the meaning of home to people. My hope is that it will contribute to an adaptation of urban renewal in consideration of the significance of people's homes.

Key words: The meaning of home, phenomenology, urban renewal, housing renovation, future renovation strategies.

Language: Swedish.

Distribution: Division for Housing Design, Department of Architecture, Chalmers University of Technology, Göteborg, Sweden.

**Nils Viking:
Maximising the Minimum.
Towards Enabling the Urban Disadvantaged
through Residential Land-Use Planning
- The Case of Botswana**

Dept. of Architecture and Town Planning,
Royal Institute of Technology
Stockholm 1995

This dissertation explores the theoretical and methodological implications involved in the evaluation of an instrument for residential land-use control in a developing country. Botswana's new Development Control Code is evaluated with the objective of establishing if it fulfills its intent to enable the disadvantaged. The aim is to sensitize planners and other policy-makers to the distributive consequences of physical planning regulation, so that they may revisit it to improve the position of the disadvantaged. Application of a theory of maximising the minimum to physical planning has been the major concern in the research. This has inclu-

ded analysis of theories of distributive justice, study of methods for policy evaluation, and maximin testing of the Code. The results show that the Code improves efficiency of land-use and opportunity for informal economic activities for the disadvantaged, but it is still forced to favour the better-off members of society. The reason is an existing paradox in the normative system, between the new Development Control Code and the new Urban Development Standards. It is found, however, that the Code can be further de-regulated to achieve its target, but this will entail urban densities with unknown social and organisational consequences. The theoretical and methodological approach used in the research seems transferable. It appears to have the potential to contribute towards an enabling human settlement strategy in developing countries and, in the long run, towards their sustainable development.

Key words: Physical Planning, Urban Design, Land-Use, Development Control, Human Settlements, Enabling Strategy, Sustainable Development, Theory of Justice, Equalities, Botswana.

**José Luis Ramírez y González:
Skapande mening:
Bidrag till en humanvetenskaplig
handlings- och planeringsteori**

Nordic School of Planning (NORDPLAN)
Stockholm 1992:2, 1993:3, 1995:1

This dissertation brings together six different reports. It lays the foundation for a human-scientific theory of action and planning quite different from conventional accounts. The language of ordinary science is replete with words that sometimes refer to an activity, sometimes to the result of that activity. Rarely is this ambiguity problematized. Terms like "knowledge", "science", "theory", "language" and "planning" exemplify this ambiguity. Whenever a particular activity is conceived in terms of its results, thingification arises. The dissertation discusses now this phenomenon first occurred in the transition from oral culture to alphabetic written language. While written language is a prerequisite for the development of science and technology, it at the same time blinds us from understanding human actions and values.

Human-scientific action theory looks at the world from a perspective of action. Actions are taken to explain products, not the other way around, a fact well illustrated by the word *factum* (latin for "the made") itself. A theory is consequently viewed not as a set of

rules, but as an activity which contributes to our understanding of the world and thereby to our mode of life and action. In the process, the difference between theory and practice is erased. At the same time the concept of practice is split into two categories: manufacturing and meaningful action. Theory is the same as the making of theories and rules of action. Speaking is man's most important and everywhere present mode of acting. The difference between science and art is no longer valid. Making a true theory is not enough, it must be good as well. As a consequence, human-scientific action theory is founded in ethics and rhetoric, where ethics is the action theory proper and rhetoric the instrument through which it is expressed and developed.

The important take-off point of this action-theory is in the practical philosophy of Aristotle and the conceptual distinctions he introduced. The dissertation advocates a form of political philosophy close to *communitarianism*. Through the concept of *télos* Aristotle's philosophy is interpreted as a genealogy, not as an ontology. The good society is founded in human competence rather than in institutions and rules. A human-scientific action theory is a theory about human experience and skill. The dissertation itself is not a description but a demonstration, a narrative of knowledge, in search of its own way.

Keywords: Heuristics, rationality, knowledge, ethics, rhetoric, politics, conscious/unconscious, act, power, planning.

Language: Swedish.

**Tage Wiklund:
Made-up Landscape.
An inquiry into the conditions
for urban culture in Norden**
Nordic School of Planning (NORDPLAN)
Stockholm 1995

This doctoral dissertation approaches an *understanding* of the conditions for urban culture in Norden, and gives a contribution to an appreciation of how the concept of "Nordic city" has developed. A small group

of key concepts are isolated, their definitions discussed and their interrelations demonstrated. As need arises, Nordic circumstances are compared and contrasted with the old and original urban culture of southern Europe. Attention is given to the consequences of supremacy of city theory and city planning practice of the South, in the Nordic countries as well.

The investigation takes off from an analysis of the dialectic relation between Nature and Culture. Nature is older than Man and like Man created by something outside Man. Culture, on the other hand, is the collected works of Man, including the language and the city as the most outstanding of his many inventions.

The two prototype societies, country and city, are often referred to as symbols of Nature and Culture respectively.

Humanity's "career" from country to city concerns the two processes of civilization and urbanization. Northern Europe has in these respects differed drastically from central and southern Europe. The high urban percentage of the population in the Nordic countries today do not indicate domination of urbanity to rurality, but are due to a rural city-concept.

Urbanity in Norden might be quite another story – Nature rather than Culture is manifested. But while decline of public places and public life is going on in the cities of old urban cultures, public life is slowly but

surely growing in Nordic cities. In urban public space Nordic natives – men *and* women – meet, adopt and adapt foreign people and cultures.

The Nordic countries of today are modern, civilized and urbanized societies. Nevertheless, the special character of the archetypal landscape, climate, social structure, cultural history and the view of man and nature makes it legitimate, even urgent to develop and maintain own brands of urban theory and city planning practice in Norden.

Key words: Nature/Culture, country/city, Nordic mythology, rights to common access, ecologism–humanism, space of freedom, emerging city life, Nordic city.

**Hans Wallengren:
The Rental World.
Power Relations on the Rental Market
in Malmö 1880–1925**
Dept. of History, Lund University,
Lund 1995

This dissertation deals with the rental relation in Malmö between 1880–1925. This period witnessed extensive changes in Swedish society, including on the housing market. Industrialization and the rapid pace of urbanization created the basis for a housing market with a strong speculative element. Tenement housing made its breakthrough in Malmö around the turn of the 20th century. New housing areas dominated by tenements and almost exclusively inhabited by workers emerged in the periphery of the city. The property-owner's profits increased as a result of the advantages of large-scale patterns which tenement housing entailed. Exploitation of the tenant thus escalated.

The housing laws which existed were rudimentary and were primarily designed to safeguard the landlord from payment-evading tenants. The position of the tenant was in fact enchaned during the period under

study. However this development cannot be attributed solely to development of more just legislation, but also to i. e., changes in rental relations and the progress of the labor movement.

The nature of rental relations and the relationship between the tenant and the property-owner form the core of this study. These relations are here viewed as power relations, where the position of one party is dependent upon the power resources which he may dispose of. This perspective is anchored in a well-established tradition within Social History, although it has hereto been applied mainly to analyses of the parties on the labor market.

The study build primarily on local material from Malmö. One important aspect is that of everyday conflicts between landlord and tenant regarding rent and other contractual provisions. There is an abundance of material pertaining to these conflicts, such as court proceedings. A central theme in the dissertation consists of analyzing the organization of the two parties, namely in property-owner's associations and tenant associations. In this context, it is also possible to problematize the rental relations in terms of class and class consciousness.

Key words: rental relation, power relation, everyday conflict, housing laws, class consciousness.

Granskare

Artiklarna i *Nordisk Arkitekturforskning* nr 2, 1995,
är vetenskapligt granskade av minst två av nedanstående personer:
Michael Edén, tekn. dr, sektionen för Miljövetenskap/Arkitektur, CTH/GU;
A. Reza Kazemian, tekn. dr, Projekteringsmetodik, KTH;
Jerker Lundequist, professor, Projekteringsmetodik, KTH;
Johan Mårtelius, professor, Arkitekturhistoria, KTH;
Alberto Pérez-Gómez, professor, McGill University, Montreal;
Johan Rådberg, docent, Stadsbyggnad, KTH;
Magnus Rönn, tekn. dr, Arkitektur, KTH.

Kommande nummer av NA

Vol. 8, No 3: *Arkitektur & semiotik*

Temaredaktion: *Ole Møystad, Gunnar Parelius och
Lilian Christina Andersson*

Arkitekturologi

Temaredaktion: *Niels Albertsen och Jerker Lundequist*

Industriarkitektur

Temaredaktion: *Magnus Rönn m. fl.*

Arkitekturens tolkning och gestaltning

Ansvarig: *Christina Redvall och Lars Jadelius*

Övriga föreslagna teman

Arkitektutbildning

Ansvarig: *Lilian Christina Andersson och Finn Werne*

Arkitektur & konstruktion

Ansvarig: *Jerker Lundequist och Finn Werne*

Kvinnor & arkitektur

Ansvarig: *Lars Jadelius*

KONTAKTA redaktionen om Du vill föreslå ytterligare tema eller är intresserad av att medverka med artiklar eller i temaredaktion. Även artiklar utanför aktuella teman är välkomna.

Abstracts:

Nordisk Arkitekturforskning

(Nordic Journal of Architectural Research) Vol. 8, No 2, 1995

Repetitions, Differences, Levels, Conceptions of the Stockholm Central Station

Håkan Sandhagen, Design Methodology, Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden.

In this article the author's intent is to disregard the concept of architecture and discover something else.

From Style to Subtile Truths

Roger Spetz, Design Methodology, Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden.

Shall we build for ourselves the city we believe we need, or try instead to understand the environment in which we actually live? Discussions on the subject of city planning are saturated with impressions and realisations of those environments which for the time being are most prized. Examples from the built environment are the basis for those frames of reference through which we make ourselves understood. While this is inevitable, it nonetheless results in a loss of nuance in both our means of communication and in the schemes we create. The author attempts to shed some light on these concepts and maintains that the conscious use of concepts is one of the architect's most valuable tools of the trade.

Reminder about a Forgotten Memory:

Daniel Libeskind and the Other

Niklas Zetterberg, Design Methodology, Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden.

Daniel Libeskind does not present any solutions for the apparently impossible task of creating a Jewish museum in Berlin. The project rather raises questions not only about Jewish history but also about our common Western view of the world.

According to the psychoanalyst Jacques Lacan, the constitution of the Self has similarities with

the structure of ideology: language has in both cases a central role as symbol-bearer. By learning to master our language and its symbols we may better understand ourselves and thereby become better equipped to avoid horrors like those of the Second World War. By avoiding symbols, Libeskind instead relies upon our powers of insight and empathy; emptiness and absence become crucial in his architecture.

In order to analyze the deconstructivist critique of Modernism, the author compares the architecture of Daniel Libeskind with psychoanalyst Jacques Lacan's theories about the first constitution of the Self.

The Chicago School of Sociology as a Point of Departure for Aldo Rossi

Linn Mo, Department of Town- and Regional Planning, Faculty of Architecture, Norwegian Institute of Technology, Trondheim, Norway.

The Chicago School of Sociology of the 1920s and 1930s developed a concentric circle model of cities. Both this model and the assumptions behind it have long since been abandoned by social scientists. Rossi refers to the Chicago School in his writing only tangentially, rightly rejecting its city model as too simple. His theory is an inspirational collage of ideas that must be translated by individual architects into an operative procedure. Sociology might be used better to give clarity to Rossi's conception of power relations, or to evaluate the human response to aesthetic experience in urban settings.

Ecological City: a Planner's Dream

Briitta Koskiahho, Social Policy, University of Tampere, Finland.

In this article the author considers theoretical aspects of a new ecological or sustainable approach to city planning. The article explores interdisciplinarity: the arguments for planning

in the natural sciences (ecological rationality) and the social sciences (social rationality) and their interconnections (nature contract).

**Ecologically Adapted Small Businesses:
Property Use and Processes of Change**

Anders Törnqvist and Lisbeth Birgersson,
Industrial Architecture and Planning, Chalmers
University of Technology, Gothenburg, Sweden.
Studies of small business development in older
industrial areas have given insight into how
small scale entrepreneurs' understanding of the
environment can be described and changed –
methods which appear useful from a broader,
ecological perspective.

The Primacy of Perplexion.

**Working Architecture through a Distracted
Order of Experience. Part II**

Katja Grillner, McGill School of Architecture,
Montreal, Canada, and Royal Institute
of Technology, Stockholm, Sweden.

The first part of this article was published in
NA 1995:1 and discusses the notion of “distrac-
ted perception” as an adequate way of describ-
ing the present condition of architectural ex-
perience. The argument is drawn from a reading
of texts by Walter Benjamin, Martin Heidegger
and Gianni Vattimo, in which the work of
art, and in this text architecture, is given the
specific role of penetrating this “veil of dis-
traction” to make meaningful communication
possible. An analysis of the fictional space in
Virginia Woolf's novel *Jacob's Room* indicates
the role of the imagination in understanding
and interpreting the physical traces of an absent
subject. In this second part the focal point is
shifted to the creation of architectural space
today, keeping in mind the established inter-
dependence and difference between selves and
realities, imagined inhabitants and architectu-
ral spaces.

**Beyond Modernism:
the Prospects of Amodernism**

Sten Gromark, Architectural Design, Chalmers
University of Technology, Gothenburg.
Paper presented to the international seminar
Aarhus arkitektskole April 1994 and to XII
Meeting CIB W-69 Housing Sociology in Co-
penhagen, October 1994.

The Discussion of Science

Ola Nylander, Building Design, Chalmers
University of Technology, Gothenburg.

Reply to Ola Nylander's Letter to the Editor

Jerker Lundequist, Design Methodology, Royal
Institute of Technology, Stockholm.

**Regarding the Board of Editors' View
of Science**

Finn Werne, Basic Design, Chalmers
University of Technology, Gothenburg.

Boris Schönbeck: City in Transformation

Reviewed by John Sjöström

The Good City Street (Ed.: Sture Balgård)

Reviewed by Inger Bergström

**Bertil Rolf: Profession, Tradition
and Tacit Knowledge**

Reviewed by Jerker Brandt

Jan Larsson: The Home We Inherited

Reviewed by Kersti Berggren

**Annika Nordlander Finn: The Organization
of Building Research 1900–1960**

and

**Ulf Sandström: Between Politics
and Research 1960–1992**

Reviewed by Björn Linn